

Politička misao Nikole Gučetića

Šišak, Marinko

Source / Izvornik: **Politička misao : časopis za politologiju, 1980, 17, 431 - 447**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:262682>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Marinko Šišak

Biobibliografija

Nikola Vitov Gučetić¹ (1549—1610) ponikao je u staroj dubrovačkoj porodici koja je javnom životu toga grada dala niz istaknutih ljudi: pjesnika (Ivan, Rafael, Stjepan), teologa (Ambroz, Pavle, Franjo), slikara (Pavle), glazbenika (Franjo), povjesničara (Ladislav) i u historiji starog Dubrovnika ostavila neizbrisiv trag.² Nikola se, kao pravi renesansni »uomo universale«, bavio filozofijom, poetikom, politikom, ekonomijom, pedagogijom, pisao je još komentare o astronomiji, retorici, teološkim problemima, psalmima, a bavio se i eksperimentalnom psihologijom, »prvom u povijesti psihologije i filozofije«.³ Osim tog teorijskog djelovanja, gotovo do kraja života sudjeluje u javnim poslovima Republike: tako je sedam puta biran za kneza⁴, a smrt ga je zatekla na mjestu jednog od šestorice sudaca za civilne poslove.

U svoje vrijeme bio je izuzetno cijenjen, što pokazuje činjenica da je za rektora izabran prvi put 1589, dok su mu roditelji bili živi, što je bio ri-

1
Mih. V. Vujić: Ekonomno-politički pogledi Dubrovčanina Nikole Gučetića Sr. Karlovci, 1900, str. 15. Potres je uništio 2/3 zgrada i ostavio 5000 žrtava. Na opadanje dubrovačke moći utječe i poraz flote u španjolskim ratovima 1581—1588. Vujić ono Vito (Nicolo Vito di Gozzo) čita kao Vid, Bačić kao Vidov (A. Bačić, *Nikola Gučetić-Gozze*, Zadar, 1910), a Lj. Šifler-Premec kao Vitov (Lj. Šifler-Premec, *Nikola Gučetić*, Zagreb, 1977); nedvojbeno je da to ime potječe od imena njegova oca, pa su ga suvremenici zvali Vitković, Vitović (Bačić, op. cit., str. 4)

2
Šime Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč, 1856, str. 166—169.

3
Lj. Šifler-Premec, op. cit., str. 94.

4
Ambroz Bačić (u nav. djelu) opovrgava Appendinija, Ljublića i Vujića koji su smatrali da se Gučetić posljednjih godina povukao iz javnog života i sav predao »crkvenim naukama«, što ne odgovara istini. On je do posljednjeg časa obavljao razne javno-upravne dužnosti.

jedak izuzetak u povijesti Dubrovačke Republike⁵, uz to, A. Palmotić i P. Palikuća pišu u njegovu čast epigrame a i Didacus Pyrrhus mu posvećuje stihove⁶. Prijateljvao je s kardinalom Bellarminom, što mu je ponajviše pripomoglo da od pape Klementa VIII dobije titulu doktora filozofije i magistra teologije. Pisao je mnogo, pa mu je još za života izašlo devet knjiga, a u rukopisnoj zaostavštini, koja se čuva u Urbinskoj biblioteci u Vatikanu i Biblioteci Oliveraiani u Pesaru, ostalo je materijala za još nekoliko. Tiskane su uglavnom u Veneciji, jer u Dubrovniku ne postoji tiskara sve do XVIII stoljeća.

Objavio je ove knjige: »Commentaria in sermonum Averrois de substantia orbis et commentarius in propositiones de causis«, Venecija, 1580 (u istom djelu tiskana je i rasprava »Questio de immortalitate intellectus possibilis, contra Alexandrum Aphrodisaeum«); »Dialogo della Bellezza, detto Antosa«, Venecija, 1581; »Dialogo d'Amore, detto Antosa«, Venecija, 1581; »Discorsi sopra le metheore di Aristotile«, Venecija, 1585; »Discorsi sopra Penitenza sopra i sette Salmi Penitentiali di David«, Venecija, 1589; »Governo della famiglia«, Venecija, 1589; »Dello Stato delle Republiche«, Venecija, 1589; »Commentarii in tres Psalmos XV, XXV, CXXIV, Venecija, 1601; »In Primum Psalmum Commentarius«, Venecija, 1600. U rukopisu su ostali: »Varie compositioni in Theologia«, traktati »De Anima«, »De Daemonibus«, »De Angelis«, »De Deo«, »Commentaria in primum librum artis rhetoricorum Aristotelis« (Dubrovnik, 1606), »Li discorsi della immortalità e felicità humana«, nastalo 1607. u Dubrovniku, i »Breve compendium in duo prima capita tertii de anima Aristotelis« (Dubrovnik, 1606).⁷ Š. Ljubić (u navedenom djelu) spominje još jedno neizdano djelo: »Defensio Sacerdotis Andreae Michaelis« i »jedno pravno djelo (opera legale) kog je skup uvaženih napuljskih pravnika proglasio vrlo učenim« (str. 168).

Pisao je latinskim i talijanskim, službenim i uobičajenim jezicima tog doba (jedino je književnost stvarana narodnim jezikom). Bačić (op. cit., str. 11) govori, doduše, pozivajući se na Razzija i Orbiniya, da je Gučetić pisao i hrvatskim, ali poznatih i sačuvanih dokaza te tvrdnje zasad nemamo.⁸ Bio je izuzetno obrazovan i načitan što se može vidjeti iz svakog njegova djela.⁹ Stanovit utjecaj na Gučetićevo formiranje i djelovanje imale su i tzv. akademije koje su, po talijanskom uzoru, osnovane u Dubrovniku a kasnije i u cijeloj Dalmaciji i Istri.¹⁰ Veliko mnoštvo knjiga i autora koje je čitao i proučavao uvjetovalo je eklektičko-sinkretičku narav njegova opusa. Ali njegovo se značenje i vrijednost u historiji nacionalne filozofije i

5

A. Bačić, op. cit., str. 10.

6

Lj. Šifler-Premec, op. cit., str. 36.

7

Bibliografiju donosi Lj. Šifler-Premec, op. cit., str. 107—108.

8

Zanimljivo je da Gučetić u svom djelu *Dello Stato delle Republiche* (str. 384) upotrebljava jednu poslovicu »in nostra lingua materna« (»stara vola mucnoie ucit

orat«), kako bi ilustrirao postavku o potrebi da vojska bude sastavljena od mladih ljudi između 17 i 20 godina.

9

Lj. Šifler-Premec (op. cit., str. 12) donosi djelomičan popis knjiga obitelji Basegli-Gozze iz kojih se može vidjeti što je Nikoli Gučetiću bilo pri ruci i što je čitao.

10

Gučetić je bio član Akademije skrivenih (occulti) i Akademije smušenih (Insensati) u Perugli (op. cit., str. 14).

znanosti u tome ne iscrpljuje: najbolji su dokaz za to njegovi ekonomsko-politički spisi, i to prije svega: »Dello Stato delle Repubbliche secondo la mente di Aristotile con esempi moderni« (O stanju republika u Aristotelovu duhu, s modernim primjerima), u čijem su dodatku obznanjena još dva kratka spisa: »Avertimenti civili per lo governo delli stati« (Građanski napuci za vladanje državama) i »Apologia dell' Honor civile« (Obrana građanske časti), te »Governo della famiglia« (Vladanje obitelji).

Najznačajnije i kvantitativno najznačajnije Gučetićevo djelo jest »O stanju republika«, nastalo kao komentar Aristotelove »Politike«. Tijekom osam dana Gučetić razgovara u svakoj od osam glava te knjige s Dinkom Ranjinom, istaknutim dubrovačkim pjesnikom i njegovim suvremenikom (djelo je, po Platonovu uzoru, pisano u dijaloškoj formi). Iako se on striktno drži tematike i problema »Politike«, ipak svako od razmatranih pitanja dokumentira povijesnim faktima, a istodobno iznosi i svoje mišljenje o pojedinim tretiranim problemima. Dodatak »Građanski napuci za vladanje državama« donosi u 222 kratka fragmenta osnovu njegova političkog shvaćanja i načine organiziranja vlasti. »Apologija građanske časti« posvećena je obrani časti kao posljedici kreposti. »Vladanje obitelji« pripada u njegova najpoznatija djela, najveći dio radova koji se bave Gučetićem odnosi se upravo na tu knjigu i na njegove pedagoške poglede.¹¹ Neki smatraju da je to naše prvo sustavno pedagoško djelo.¹² Za nas je relevantno zato što on raspravlja o pitanjima obitelji a odatle, prirodno, i države. Obitelj je značajna jer je to prva zajednica od koje, udruživanjem u sela, nastaju veće zajednice — države. To je zapravo država u malome, i da bi se moglo pravilno i pravedno vladati državom, treba znati uspješno vladati obitelji. Osim toga, on dotiče i niz drugih važnih pitanja, na primjer odnos gospodar-sluga, problem novca i trgovine, zemljoradnje, vlasništva, znanosti, odgoja, ropstva, itd. Nijedno od njih neće biti zaobideno ni u »Stanju republika«, jedinstvenom djelu naše renesansne literature.

Gučetić je bio jedan od vrlo rijetkih naših mislilaca koji se bavio političkom problematikom. Razloge, izvore i poticaje tim njegovim preokupacijama nalazimo na različitim stranama: a) u staroj antičkoj (grčkoj i rimskoj) političkoj teoriji i praksi (posebice Platonu i Aristotelu); b) u njegovu aktivnom angažiranju u političkom životu Dubrovačke Republike i njezinoj stvarnosti; c) u srednjovjekovnim neoplatoničkim i skolastičkim političkim doktrinama (Averroesu, Marsiliju Ficinu, Tomi Akvinskom, Augustinu). Neprijeporan last but not least također je utjecaj našega renesansnog platoničara Franje Petrića, kojega Gučetić tijekom cijelog razgovora u »Stanju republika« spominje i citira (osobito njegovo djelo »Trattato delle Repubbliche«), a isto tako i suvremenih mislilaca, osobito Jeana Bodina i Tomasa Morusa.¹³

11

I. Perić, *Pedagoški pogledi Nikole Gučetića*, »Dubrovnik«, br. 1, 1964; I. Petz, *Razvitak hrvatskog pedagoškog mišljenja*, »Napredak«, 1—2 LXXXIII; Stiglic, *Povijest pedagogike*, Zagreb, 1893; V. Adamović, *Grada za istoriju dubrovačke pedagogije*, Zagreb, 1885, I drugi.

12

Lj. Šifler-Premec, op. cit., str. 37.

13

Njegove poglede iz djela »De optima republicae statu deque nova insula Utopia« Gučetić spominje na nekoliko mjesta u »Dello Stato...« (str. 149).

Vrlo je teško, gotovo nemoguće, odrediti osnovnu Gučetićeve filozofsku orijentaciju. To izlazi, prije svega, iz nekonzistentnosti i fragmentarnosti njegova opusa, koji izmiče svakom pokušaju usustavljenja, iz eklektičkog pristupa i karaktera svih njegovih djela. On često pokušava pomiriti raznorodne orijentacije i shvaćanja, nerijetko i sasvim proturjčna pa eo ipso nespojiva. U monografskoj studiji Lj. Šifler-Premec po različitim područjima nalazi i različita usmjerenja koja on prihvaća i zastupa: negdje je averoist, negdje tomist, neoaristotelovac, neoplatoničar. »Na stjecištu duge tradicije, Gučetić sažima velike struje averoističkog, pitagorejskog, platonijanskog i aristotelovskog mišljenja, kao i rezultate renesansnih filozofskih i znanstvenih teorija, u dosluhu s kršćanskim doktrinama, kroz sve to ostajući vjeran katoličkoj crkvi a žestok neprijatelj heretika.«¹⁴ Neoplatonizam, blago pretopljen s ostalim navedenim strujama, ostaje ipak njegovo osnovno »uvjerenje«, uz koje pristaje gotovo u svim djelima.

U svom po mnogo čemu prevratničkom vremenu, Gučetić završava u relativizmu, ostajući vjeran »filozofiji sredine«, koju i u političkim spisima zdušno zastupa u oslonu na Aristotela.¹⁵ U tom vremenu preporoda, rušenja staroga i ustanovljivanja novog poretka, vremenu inkvizicije i lomača (Bruno je spaljen 1600), »Indexa librorum prohibitorum« (i Petrićeva »Nova de universis philosophia« na njemu je našla mjesto), vremenu oštih proganjanja napredne misli, on oportunistički prihvaća službenu politiku pape i Vatikana i napada reformaciju.¹⁶ U tim »dramatičnim situacijama izbora« (Suchodolski) on skolastičkim dogmama nastoji ugušiti heretičke misli vjerskih reformatora. Ali ta apologetika kršćanstva nije bila dostatna da potare i uništi znakove novih, naprednijih ideja koje progovaraju kroz Gučetića i njegov znanstveni, realistički duh a po kojima on zaslužuje pomnije istraživanje svog djela i adekvatniju valorizaciju.

Čovjek — građanin

Polazeći od Aristotelove postavke da je čovjek političko biće (ANTHROPOS PHYSEI POLITIKON ZOON), Gučetić potanje određuje što čovjek jest. Čovjek je, kaže on, jedna igra bogova, stvoren za kontemplaciju i imitaciju božanskih stvari; čovjeka su stvorili bogovi kružnom a sve ostale stvari ravnom linijom (Platonov »Timej«). Stoga je on najsavršeniji i u kontemplaciji se dodiruje božje veličine.¹⁷ Čovjek je načinjen od dva dijela: od duše, koja je proizašla iz božjih ruku, i od tijela, koje je kvarno i propadljivo. Na tom platonskom dualističkom principu kasnije će Gučetić za-

14
Ibid., str. 101.

15
»Dello Stato...« je posvetio papi Grguru XIV a komentare psalama svom prijatelju kardinalu Bellarminu.

16
»Tendencija za sinkretizmom postaje obilježje posljednjih godina šesnaestog stoljeća.« (Lj. Šifler-Premec, op. cit., str. 24.)

17
Dello Stato delle Repubbliche, Venecija, 1591, str. 3. i 4.

snivati svoju teoriju države. Iako je čovjek najsavršenije biće od svih bića, koje ima razum, govor i glas, ipak je on gori od životinje ako se ne podvrgava zakonima (tj. umu),¹⁸ običajima i moralu. On čovjeka naziva i »zemaljskim demonom«, razumjevajući pod tim Platonovo shvaćanje demona.¹⁹ Budući da je čovjek po prirodi društvena životinja (animal sociabile e civile), ne može živjeti sam, nego mora živjeti u zajednici s drugim bićima, u državi (tri su dijela u čovjeku: jedan je određen za roditelje, drugi za prijatelje, a treći za domovinu²⁰). Cilj života svakog čovjeka je sreća, a ona se postiže vrlinama; ljudska sreća se dijeli na spekulativnu i aktivnu. On se tu poziva na Aristotela i na njegovo shvaćanje da se ljudska sreća ne sastoji u stvarima nego u djelovanju. To djelovanje mora dolaziti iz čovječje najviše i najsavršenije moći a to je intelekt, i od dviju intelektualnih radnji spekulativna čini čovječju sreću.²¹ Vita contemplativa je, dakle, život odijeljen, samotnički, slobodan, motrenje savršenih, božanskih stvari (vita libera); to je savršena sreća. U aktivnom životu (vita attiva), pod čim se misli na društveni, građanski život, duša je podložna perturbacijama, pa je nužno i sreća manje savršena; vita attiva je uvijek zaokupljena gospodstvom (signoreggiare) i služenjem (servire). Ovi neoplatonistički stavovi kasnije će proturječiti njegovu poimanju države i njezine svrhe.

Iako je čovjek društveno biće, njegove značajke i sreća razlikuju se od sreće i značajki građana. Prema Aristotelu, on građanina određuje na osnovi dvaju principa: aktivnoga (na je sposoban vladati) i pasivnoga (da se može podvrgavati). Dobar (krepstan) građanin nije isto što i dobar (krepstan) čovjek, osim u savršenom poretku. Dobar (pravi) samo je onaj građanin koji radi za dobro i ljubav svoje domovine; nepravi je onaj koji pomaže tiraninu.²² Kreposti koje moraju resiti svakoga pravoga građanina jesu: razum, intelekt, pravičnost, nevinost, prijateljstvo, sloga, mir, ljubaznost, čovječnost, itd.²³ Vladar, osim tih vrлина, mora imati i mudrost, autoritet i pamćenje.

Premda se podrazumijeva da je čovjek ens creatum (zapravo je to shvaćanje složen i kontradiktoran amalgam raznih mišljenja, od platonizma, skolasticizma do aristotelizma), u Gučetićevu je shvaćanju i njegovu naglašavanju društvene biti čovjeka nazočna jaka renesansa, humanistička nota, koja nije bliza antropocentrizmu, ali nije ni previše daleko od njega. Sve stvari su napravljene radi čovjeka i njemu treba da služe. Sreća pojedinca, i to ne apstraktnog pojedinca, nego što većeg broja konkretnih članova društvene zajednice, jest misao vodilja u Gučetićevu traženju najboljeg društvenog uređenja. Ovdje, a i na drugim mjestima (pitanjima), njegovo se značenje prije ogleda u konkretnim, stvarnim uputama i em-

18
Ibid., str. 22. i 26.

19
Platon, *Gozba*, Kultura, Beograd, 1970, str. 73.

20
Dello Stato..., str. 330. Veze tih dijelova čine i državu kompaktnijom i stabilnijom (str. 19).

21
Ibid., str. 327.

22
Ibid., str. 134—137.

23
Ibid., str. 139.

pirijskim zaključcima nego u nedomišljenim teoretiziranjima, punima proturječja i nepromišljenosti. Aristotel i njegov realizam u promatranju društvenih pojava, koliko god presudno utječe na Gučetića, ne uspijeva eliminirati utjecaje kršćanstva i neoplatonizma u njegovim teorijskim izvođenjima.

Ekonomija

Gučetić je znanstvenike ponukao na istraživanje svog djela prije svega svojim shvaćanjima ekonomije.²⁴ Štoviše, neki proučavatelji smatraju da je njegova ekonomska misao toliko značajna da baca u sjenu svu ostalu djelatnost kojom se bavio (Vujić, Tacconi). Gučetić gospodarstvu daje ugledno mjesto u državi; javna ekonomija je najznačajnija od svih znanosti u državi. Ekonomiju Gučetić, izravno se oslanjajući na Aristotela, dijeli u »industria pecuniativa nummularia« i »industria comutativa pecuniaria«, tj. izvoda) i industrija beskonačnog nabavljanja novca — bogaćenja.²⁶ Novac nije bogatstvo naroda — i u tome je veliko Gučetićevo značenje — već samo izraz bogatstva koje je ljudska dosjetljivost (l'ingegno humano) pronašla, dok stvarno bogatstvo predstavlja rad i njegovi proizvodi.²⁶ Time se on suprotstavlja prevladavajućem merkantilizmu i, u određenom smislu, anticipira radnu teoriju vrijednosti koju će tek dva stoljeća kasnije zastupati Adam Smith. Industrija pribavljanja novca stoga je beskonačna i nepravedna. Zarađivati od kamata protiv je svakog prirodnog, ljudskog i svetog božanskog zakona.²⁷

Kad govori o nužnim dijelovima grada-države, on na prvo mjesto stavlja poljoprivrednike, koji su najpotrebniji. Potom dolaze zanatlije, trgovci, nadničari, vojnici, senatori i, kao posljednji, gradski poglavari. Da bi država bila pravedna i dugovječna, ne smiju postojati prebogati ni presiromašni ljudi (čak i u vrlinama ne smije nitko odskakati, ponavlja Gučetić Aristotela, pa je potreban ostrakizam); srednje bogati su najbolji za jednu re-

24

Ernest Nys, *Recherches sur l'histoire de l'Economie politique*, Bruxelles — Paris, 1898, str. 223 (navodi Vujić, op. cit., str. 9).

25

Dello Stato . . ., str. 44.

26

Postoji sedam načina dolaženja do novca (bogatstva): 1. posjedništvo, 2. trgovina, 3. iznajmljivanje, 4. umjetnost, 5. eksperimentalni način (Talesov primjer), 6. lihvarstvo i 7. razmjena (*Governo della famiglia*, str. 67). Međutim, sve su to nepravilni i nepravedni načini; jedini je ispravan taj da čovjek posjeduje plodove vlastitog rada; ti plodovi se stječu čuvanjem stada (pastiri), otimanjem od prirode (lovci) i poljoprivredom. To su univerzalni načini (*Dello Stato . . .*, str. 37).

27

Ibid., str. 48.

publiku. Stoga on spominje mjere koje su se primjenjivale u staroj Grčkoj radi ograničavanja posjeda.²⁸ Sve te mjere idu za ustanovljivanjem imovinske jednakosti među građanima kao nužnog uvjeta društvene simetrije i aritmetičke pravednosti.²⁹ Imovinska zajednica može biti trovrсна: 1. zemlja je podijeljena, privatno vlasništvo, ali su proizvodi zajednički, opći; 2. zemljište je zajedničko, zajednički se obrađuje, ali se proizvodi dijele prema potrebama svakoga posebno; 3. i zemlja i proizvodi su zajednički (kod Sokrata), čemu se Aristotel, pa onda i Gučetić, suprotstavlja: privatno je vlasništvo nužno za svaku sretnu i dobro uređenu državu. Međutim, u ime društvene simetrije i srednjeg staleža, Gučetić se zalaže da suvišak bogatstva bogataša ide sirotinji.³⁰ Osim toga, naglašava kako je mnogo bolje da je bogatstvo javno, državno, nego privatno, koje izaziva ratove i bune.

Dakle, može se zaključiti kako Gučetić privredi daje izuzetno značajno mjesto u raspravljanjima o državnim uređenjima, a u vršenju privrednih (proizvodnih) djelatnosti nalazi uvjet opstanka i napretka jedne zajednice. Rad proizvodi bogatstva bez kojih se jedna država ne može održati. Sve je pri tome podređeno simetričnoj savršenosti poretka u kojem svatko ima svoje prirodno mjesto. Krajnosti, prekomjernosti, bogatstvo i siromaštvo moraju se izbjeći i sve treba podrediti sloju srednje bogatih, srednje klase (OI MESOI), kojima treba povjeriti vlast u državi.

Obitelj

Dva su principa od kojih polazi svako društvo: osjećaj ljubavi i gladi. Odatle dva aspekta zajednice: obiteljski za razmnožavanje i privredni za pribavljanje materijalnih životnih sredstava.³¹ Obitelj je prva i osnovna zajednica u kojoj se očituje narav čovjeka kao društvenog bića; ona je i osnovna politička jedinica. Gučetić na mnogo mjesta govori o obitelji kao pojavi analognoj državi: onaj tko misli dobro upravljati državom, mora znati upravljati obitelji. Pri tome ponegdje i pogrešno interpretira Aristotela — jer za ovoga obitelj i država se bitno razlikuju: prva je uređena na hijerarhijskom principu, a druga na osnovi jednakosti svih građana. Istodobno, suprotstavlja se Platonu po kojem je sreća države uvjet sreće

28

Te su mjere: 1. ograničenje veličine posjeda, 2. nasljedstvo od roditelja ne smije se dati drugome, 3. ne smije se založiti zemljište niti obvezati na drugoga, 4. ne smije se obrađivati suvišak zemljišta koji prelazi zakonski cenzus (ibid., str. 314).

29

»Ne čini grad sigurnim ako svaki građanin sudjeluje u magistratima i službama; niti ga ova jednakost održava a još manje ču-

va; ali dobra je ova jednakost koju zovemo aritmetičkom pravičnošću, tako da se jednako dijeli pravda kako bogatom, tako i siromašnom, kako plemićima, tako i neplemićima, prema zaslugama i greškama svakoga» (*Avertimenti civili*, XV).

30

Dello Stato . . . , str. 201.

31

ibid., str. 3.

pojedina; po Gučetiću sreća pojedinca, obitelji i grada tvori sreću države.³² Kao i Aristotel, on razmatra četiri dijela obitelji (žena, djeca, robovi i dobra) i tri vrste odnosa: gospodar-rob (signorile), muž-žena (coniugle) i otac-sin (proeseatrix).³³ Platonov zahtjev za zajedničkim imanjem, ženama i djecom, proglašava misaonim a ne stvarnim, uspoređujući Platona s liječnikom koji, vidjevši da jedni lijekovi ne pomažu, upotrebljava suprotne.

Kao i Aristotel, Gučetić se slaže da postoje živi i neživi instrumenti u upravljanju domaćinstvom. Svaki tjelesni rad škodi umnom radu, stoga su robovi potrebni slobodnim građanima. Robovi su živi instrumenti (ima ih nekoliko vrsta), ali u postupanju s njima treba težiti što humanijem odnosu, a ne despotizmu. Ropstvo je prirodno, i u prilog tome on iznosi Aristotelove argumente, iako je u Dubrovniku trgovanje robljem i ropstvo još u XIV stoljeću bilo zabranjeno. Gučetić prihvaća Aristotelovu teoriju ropstva koja je osnovana na prirodnoj nejednakosti, ali ne uočava sve (ontološki) značenje koje to pitanje ima kod Aristotela, već se zadržava na društvenim implikacijama te pojave.

Obitelj kao osnova države, njezin najvažniji konstituirajući dio, mora biti uređena na principu podvrgavanja ali i uzajamne ljubavi. Gučetić zasebno analizira (»osobito u »Governo della famiglia«) njezino presudno pedagoško značenje u odgoju djece.

Država i oblici državnog uređenja

Država (grad, republika),³⁴ takva je zajednica ljudi koja je upravljena prema najvišem dobru a to je pravednost: »Gradovi su uređeni na ovom svijetu tako da ljudi uživaju u njima dobar i istinski život upravljani od dobrih i pravednih građanskih zakona.«³⁵ To je savršena prirodna zajednica koja objedinjuje i uređuje mnoštvo nesavršenih ljudi i oblika u život prema praktičnoj sreći. Ono što upravlja takvom zajednicom jesu zakoni doneseni prema najvećoj kreposti — mudrosti. Iako je kod Gučetića prisutan Platonov politički ideal, on se u svemu ne slaže s njim, pa se tako priklanja Aristotelovoj podjeli na istinska, pravedna državna uređenja — kraljevstvo, aristokraciju i politeju — i odstupanja, izvrgnuća tih oblika u tiraniju, oligarhiju i demokraciju.³⁶ Prva su tri uređenja, po Gučetiću, pravedna jer

32
Ibid., str. 19.

33
Ibid., str. 36.

34
Nekoliko riječi o Gučetićevoj terminologiji: on prihvaća Aristotelovo razlikovanje naroda od države. Narod (il popolo, za razliku od puka — il plebe) neorganizirano je mnoštvo, a država (lo stato) jest organizacija koja podliježe zakonima (Aristotel,

Politika, 1261. a). Država je isto što i grad (cittá, POLIS) a Aristotelovo POLITEA prevodi se kao republika. Republika mu je, dakle i jedan od pravednih uređenja i naziv za sve oblike država.

35
Dello stato..., str. 11.

36
Aristotel, *Politika*, 1279. a, b, III. On tu podjelu prihvaća od Platona (*Državnik*), a ovaj od Herodota.

su republike najboljih (republiche delli ottimati). Kriterij za takvu podjelu jest način djelovanja onog koji vlada ili onih koji vladaju. Pravedna su uređenja samo ona gdje se vlada u interesu svijeta, a ne samo jednog dijela države. Nepravedna su ona u kojima vlada služi posebnim interesima nekih; tako je oligarhija ona vlada u kojoj nekolicina vlada za dobrobit nekih (bogatih); tiranija je kad jedan vlada za svoju korist, a demokracija kad većina (siromašni) vlada za svoj interes. Bogatstvo i siromaštvo su dva neizostavna dijela svake države: oni su kriterij pravedne ili nepravedne vlade, zbog njih dolazi do ratova, buna, prevrata. Siromašnih ima svuda više nego bogatih; stoga je njihova vladavina uvijek demokracija. Krepost mnogih je, međutim, značajnija i mnogima treba povjeriti vladu prije nego nekolicini, kaže Gučetić.³⁷ On kasnije proturječi toj tvrdnji (jer siromašni nisu pogodni da vladaju zato što su potkupljivi), ali ostaje osnovna intencija da zakoni u ime najvišeg dobra — pravde — upravljaju svim državnim uređenjima. To najviše dobro je mišljeno u Aristotelovu duhu kao opća korist.³⁸ To nije samo jednakost stvari, nego i jednakost osoba prema ugledu svake od njih.³⁹

Svaka se država mora sastojati od osam nužnih dijelova (klasa), kako je već Aristotel ustanovio: zemljoradnika, zanatlija, trgovaca, najamnika, vojnika, sudaca, bogataša i ljudi koji vladaju.⁴⁰ Svaki od tih dijelova ima svoj locus naturalis i funkciju u održavanju neke zajednice (POLITEIA). Vrlo je zanimljivo da Gučetić ne spominje svećenstvo, što rječito govori o njegovu striktnom držanju djela antičkog mislioca i Aristotelovih teza. Svako pravno državno uređenje ima kao cilj interese svakog člana države: pojedinca, obitelji, pa čak i roba. Od svih navedenih oblika Gučetiću se čini najprihvatljivija i najprikladnija aristokratska vlada (vlast najboljih). To je, uz ostalo, uvjetovano i aristokratskim ustrojstvom vlasti Dubrovačke Republike (po mletačkom uzoru); međutim Gučetić ne inzistira na apodiktičnosti i isključivosti takvog uređenja. U toj se vladi, doduše, mogu izbjeći mnoge negativnosti i izopačenja koja su u drugima moguća, ali u vrijeme rata najbolja je vlada jednoga. Vlada nikako ne smije biti nasljedna, nego izborna, i to prema izvrsnosti svakoga, prema krepostima od kojih je prva mudrost.

Građanske perturbacije i promjene mogu nastati zbog dva uzroka: vanjskog (snaga neprijatelja) i unutrašnjeg (građanska nesloga). Građansku neslogu Gučetić naročito akcentira, proglašavajući je najvećim zlom jedne države.⁴¹ Specifikacija uzroka koji izazivaju promjene analogna je Aristotelovoj: koristoljublje, čast, prekomjernost vlasti, strah, prezir, neproporci-

37

Dello stato ... str. 152. i 264. To se mišljenje osniva na Aristotelovu razlikovanju mnoštva: jedno je životinjsko, koje se vlada prema osjećajima, a drugo građansko i političko, u kojem vladaju mnogi s pravom i redom (*Politika*, 1281. b)

38

Aristotel, *ibid.*, 1282. b.

39

Dello stato ... str. 150.

40

Aristotel, *ibid.*, 1291. a.

41

«U revoluciji, kako potvrđuje Platon, nije ni otrov neprijatniji ni kuga okrutnija od nesloge» (*Avertimenti civili*, LXIX).

onalan porast jednog dijela građanstva nad drugim (kvantitativno, porast mnoštva, i kvalitativno, u bogatstvu i kreposti), sram, nemarnost, nesposobnost, raznolikost običaja, priliv stranaca i vrsta teritorija na kojem se grad (država) nalazi.⁴² Rušenje najbolje države zbiva se ponajprije zato što se pravda ne obvršuje. To se može dogoditi iako zakoni i vladari dolaze od boga. Gučetić se podrobnije ne bavi tim izopačenjem i zloupotrebom zakona, kao što to čini Toma Akvinski.⁴³

Govoreći o narodnoj državi (stato popolare), on smatra da je njezin glavni cilj jednakost i sloboda svijtu, a ne bogatstvo ili vrlina. Pod narodnom državom misli na treći pravedni oblik Aristotelove tropodjele državnih uređenja (POLITEA), koji je najsvršeniji jer naginje demokraciji, dok je aristokracija modus oligarhije.⁴⁴

Budući da je jednakost osnova i svrha jedne države, nelogično je da samo jedan vlada jednakima. Stoga Gučetić preporučuje: »Mnogo je bolje da jednom republikom upravlja više savršenih nego samo jedan takav; bilo bi lakše potkupiti ovoga nego mnoge.«⁴⁵

Idealno državno uređenje u smislu jedne utopijske vizije savršenog stanja Gučetić nije učinio. On se radije zadržao u koordinatama Aristotelova istraživanja i promišljanja mogućih (dobrih i loših) državnih uređenja, nastojeći tu i tamo pridonijeti toj teoriji empirijskim faktima i napabirčenim gnomama, nekritički poredanima u jedan nes(u)kladan mozaik. Sva tri pravedna Aristotelova oblika vlasti ostaju i za njega najbolja, ako se drže nekih ustanovljenih načela — zakona. Gučetić u tom pogledu nije daleko odmakao niti produbio Aristotela, prije bi se moglo reći da čak nije domislio neke prijeporne momente: on ostaje na površini, na pojavnosti političkog, ne ulazeći dublje u bit samu. On se zadovoljio cruditskim promišljanjem nekih aspekata države, na temelju konkretnih povijesnih stanja i događaja.

Vladar i zakoni

»Kao što je čovjek najsvršenija životinja (animale) od svih drugih, tako isto nitko lošiji, niti podliji, niti nepokorniji ne postoji od čovjeka kada se od vršenja zakona i od svih sudova okrene.«⁴⁶ Dakle, čovjek je biće koje se mora zauzdavati zakonima. Ti zakoni imaju uzor u božjim zakoni-

42
Dello stato . . . , str. 251.

43
Po Tomi, postoje tri dijela vlasti: 1. bit vlasti, tj. odnos nadređenoga i podređenoga, 2. osvajanje vlasti; 3. uporaba (uzus) vlasti. Do nepravde može doći u nepravdnoj akciji osvajanja vlasti i njezinoj nepravdnoj uporabi. (P. Janet, *Histoire de la science politique*, Paris, Librairie Alcon, 1913, T. I., str. 385—386.)

44
Aristotel, op. cit., 1307. a, 4.

45
Avertimenti civili, XLV.

46
Avertimenti civili, II.

ma prema kojima je uređen čitav svijet, i napravljeni su prema njima. Toj Gučetićevoj tvrdnji neki presuđivači zamjeraju da je skolastička, konzervativna. To, međutim, promašuje smisao koji je ovim sudom želio dati Gučetić. On ovdje govori o grčkom poimanju vladara i zakona (zapravo Platonovu), pa ne može biti riječi o kršćanskom Bogu. Zakoni i vladar smjeraju umjerenosti (mjeri), a ne krajnostima, kroz njih progovara ono božansko, dakle bitno, temeljno, umno, savršeno. Zakoni i vladar se svojom božanstvenošću (pravednošću i mudrošću) suprotstavljaju svakodnevnom tijeku, prolaznosti, bivanju, osmišljavajući i uređujući nerazborito mnoštvo u smislen sustav državnog uređenja, POLISA, u kojem čovjek može ostvariti svoju društvenu bit. Da zakoni nisu od savršenoga, nepogrešivoga kršćanskog Boga, govori i to što Gučetić inzistira na njihovoj nužnoj izmjeni, raspravljajući vrlo realistički o potrebi da vladare narod izabere prema njihovim krepostima.

Vladari po nasljedstvu nisu nikad dobri kao izabrani: »Jer krv se krepošću a ne krepost krvlju ukrašuje«.47 Dakle, zakoni i vladar su principi, uvjeti bez kojih nema državnog uređenja, »umnog poretka zajednice«. U tome je njihova neprolaznost, a u mudrosti božanstvenost. Onaj tko propisuje zakone mora imati na umu da su zakoni temelj slobode, izvor jednakosti, da se ne pokreću prema afektima, naprotiv, lišeni su svih osjećaja. Stoga zakonodavac mora poznavati konkretne stvari: veličinu zemlje i ono što koristi njezinoj obrani — jer nije cilj zakona samo dobro urediti, nego i očuvati državu, uvjete i kvalitetu stanovništva i njihovu spremnost da prihvate ili ne prihvate zakone koje im on predlaže, i naposljetku, mora poznavati okolne gradove — u miru zbog trgovine, u ratu zbog vojske.48 Zakoni i vladar se dopunjuju, jer nitko ne može predvidjeti svu raznolikost stvarnih situacija u kojima treba presuditi; zato vladar vođen mudrošću i razboritošću mora donositi odluke u duhu zakona.49 Korist sviju a ne samo nekih mora uvijek biti pred očima i zakonodavcu i vladaru.50 Zakoni eliminiraju sve nedostatke mnoštva kao što su promjenljivost, podložnost osjećajima, utjecajima, jednom riječju nesavršenost.51 Zato kad Gučetić kaže da savršen poredak države ima uzor u božanskim, višim porecima, on tu misli na Platonovu postavu države a ne Augustinovu. Neka odstupanja od tog stajališta (npr. »Napuci«, CXLI, CXLVI, CXLVII) prije bi se mogla protumačiti oportunističkom naravi ovog renesansnog eklektika nego iskreno mišljenim stavom.

Da li je potreban jedan vladar ili više njih? Na to pitanje Gučetić odgovara dvojako: jedanput je bolje da bude jedan, drugi put nekoliko njih.52 Isto tako, ni karakteristike vladara nisu svuda jednako određene: negdje

47
Dello stato, str. 377.

48
Ibid., str. 72.

49
Gučetić raspravlja o razlici između zakona i dekreta: zakon propisuje univerzalne ljudske stvari, najopćenitije i sveobuhvatne; dekreti pak odjelite, posebne (ibid., str. 191).

50
Ibid., str. 18.

51
»Mnoštvo se pokreće prema koristi, a ne prema mudrosti« (ibid., str. 308).

52
Ibid., str. 151. i 178.

misli da je najbolje da to bude u svemu najizvrsniji čovjek (osobito u mudrosti), a negdje da se neznatno razlikuje od drugih, jer su svi u državi jednaki pa svaka prekomjernost remeti ravnotežu, simetriju.

»Građanske naputke« (Avertimenti civili) Gučetić je namjenio onima koji vladaju državama. Iz njih se može uočiti njegov stav: vladati može jedan ili nekolicina (kraljevstvo i aristokracija) ali se moraju pokoravati zakonima koji su konstituens jedne državne zajednice. Oni osiguravaju pravedan i sretan život svakoga građanina; mijenjati se moraju postepeno i djelomično, a ne radikalno i naglo. Koliko god bili savršeni, vladari mogu podleći strastima, pa može doći do tiranije i oligarhije.⁵³ Svi su napuci upravljeni izbjegavanju izvrgnuća pravedne u nepravednu državu; osnovne su mjere da se vlast vrši naizmjenice i da se podijeli na više nosilaca, te da bude izborna, a ne nasljedna. Izabrani moraju biti »izvrsni u radnjama s umom, razumom i razboritošću«,⁵⁴ ali ne i istomišljenici, jer »istina, javno dobro i ono što je časno otkriva se putem suprotnih mišljenja«. Stvari se u državi ne izvršavaju silom; mnogo je bolje da vladara podanici poštuju nego da se njega boje.⁵⁵ Istinski vladar mora živjeti kontemplativnim životom (poput Platonova filozofa).⁵⁷

Država je uređena na temelju pravednosti i umjerenosti (srednjeg stanja između bogatstva i siromaštva). Ta dva principa uvijek određuju oblike državnih uređenja.⁵⁸ U pogledu ratova, Gučetić se suprotstavlja Petriću: dobro uređena država nikako nije ona koja vodi ratove sa susjedima i osvaja tuđe teritorije.⁵⁹

Politika je, kao i kod Aristotela, najviša praktična znanost: znanost upravljanja životom POLISA, države. Vladati znači predvidjeti (governare è prevedere), i to je jedno od najtežih umijeća. Podjela vlasti na upravnu, sudsku i zakonodavnu nužna je da bi se izbjegla koncentracija moći u rukama jednog pojedinca ili grupe.

Gučetić, dakle, uređenju država zakonima daje najznačajniju ulogu, kao osnovama slobode, rada i poretka. Vladari su pravedni jedino ako se drže tih izglasanih zakona. Zakoni su uređeni na osnovi razuma i pravednosti, i svi su građani pred zakonom ravnopravni i jednaki. Oni anuliraju prirodnu nejednakost u jednoj zajednici (aritmetička pravda). I zakoni i vladar proistječu iz vrhovnog načela: opća jednakost, pravda i sreća svakog pojedinca. Njihov cilj je obvršavanje tih principa, društvena simetrija i umjerenost (zakoni su stvoreni po sredini). Oni moraju prevladati osnovnu

53

»Nije dobro za dobro uređenu republiku da jedan ima široku vlast nad jednakima; mnogo je bolje da njome upravljaju zakoni« (Avertimenti civili, XLVII).

54

Ibid., XII.

55

Ibid., XXXI.

56

»Gdje se gospodari snagom, a ne dobrovoljno, takva vlast nije dugovječna« (ibid., CII).

57

Dello stato, str. 342.

58

Ibid., str. 185.

59

Ibid., str. 348; Petrić: Sretan grad (pogovor). Biblioteka Politička misao, Zagreb, 1975, str. 62.

suprotnost u jednoj državi — suprotnost između bogataša i siromaha.⁶⁰ Zakoni i vladar, kao čuvari društvenog consensusa, božanskog su karaktera jer nesavršenu ljudsku zajednicu nastoje približiti božanskom uzoru; zato vladar može biti samo onaj tko je imao uvid u taj poredak, u ono vječno i neprolazno samo (Platonov svijet ideja).

Rekapitulacija

Političke rasprave Nikole Gučetića znatan su i značajan dio njegova opusa. Uzroka bavljenju političkom problematikom ima nekoliko, ali najznačajniji je njegovo nezadovoljstvo konkretnim, suvremenim društvenim uređenjima i nastojanje da ih unekoliko izmijeni. Glavnu mu pripomoć pri tom pružaju Platon i Aristotel. Zbog toga se Gučetićevo pokušaj može okarakterizirati kao težnja renesansi principa polisa, obnovi jedinstva političkog i etičkog (NOMOSA i ETHOSA), ali i kao razložna analiza političke stvarnosti, od antike preko srednjovjekovlja do njegova doba. Njegov eklektizam, intenzivno prisutan u djelu, nije apstraktno nadsvođivanje oprečnih misaonih orijentacija, nego djelotvorna uporaba pojedinih njihovih dijelova, za korist, boljitak svakodnevnice. Iako je u svojem misaonom sklopu najskloniji neoplatonizmu, nijedna teorija (potpuno) ne bi odgovarala empirijskom materijalu koji iznosi i zaključcima koje odatle izvlači. Stvarnost je ono što diktira oblike i osobitosti političke »nadgradnje«, i tu se Gučetić pokazuje kao istinski renesansni realist.

Vladari i zakoni su od boga zato što moraju biti umni, a umnost je prvi odsjev božanskog bića kao svjetske sile (najviši bitak), prema Platonu. Da se ne radi o zakonima i vladarima prema kršćanskom Bogu, evidentno je iz toga što se moraju mijenjati, odnosno što ih građani biraju i izglasavaju; stoga zakoni moraju voditi najviše računa o narodnim, tradicionalnim običajima.⁶¹ Osim toga, mogu postojati i nepošteni vladari, a otud i nepravedna provedba zakona.

Čovjek je po prirodi političko biće, stoga svaki način života koji se odvija izvan grada (države) nije prirodan, jer tako mogu živjeti samo životinje ili bog. U analizi konkretnih državnih oblika Gučetić nalazi da izvan društva mogu živjeti isposnici (oni koji vrše kontemplaciju boga) i oni koji ne podnose vlast tirana. Čovjeka su stvorili bogovi (Dei), kaže Gučetić, zastupajući tako grčku mitološku a ne biblijsku genezu. Čovjek se ujedinjuje u više (savršenije) društvene oblike: obitelj, selo, grad, državu. U teoriji države Gučetić, kao i Platon i Aristotel, ističe jedan princip; ona je

⁶⁰

«Između svih uzroka promjena i buna u republikama nema nijednog koji bi bio moćniji od prekomjernog bogatstva nekoćine i krajnjeg siromaštva mnogih» (*Avertimenti civili*, LV).

⁶¹

Dello stato..., str. 345.

savršenija od pojedinca, simetrična je i proporcionalna. Svaka krajnost bilo kojeg dijela države smatra se protuprirodnom jer nije po mjeri polisa, čiji je fundamentalni princip umjerenost. Stoga se zakoni postavljaju kao elementi koji osiguravaju uman, umjeren poredak svake zajednice; oni osiguravaju društveni mir, pravdu i poredak jer je svaka država (POLITIA) sastavljena od divergentnih dijelova. Nužna različitost dijelova države kao organizma (svaki dio ima različite funkcije) opravdava prirodnost i nužnost ropstva. Najviša čovjekova sreća, zbog koje je i osnovana država, jest intelektualna sreća motrenje božanskih stvari; to je slobodan život, a svaki rad je ograničeno ropstvo i kosi se s tim najvišim ciljem. Ropstvo je, dakle, nužna društvena ustanova osnovana na prirodnoj nejednakosti (duša — tijelo). Čovječan odnos gospodara prema robu jest sve što se u tom pogledu može učiniti; osnovni kriterij slobode i ropstva jest umski dio duše. Nejaki duhovi imaju jako tijelo za fizičke poslove, i obrnuto, »oni koji su izvršni u radnjama s duhom« ne trebaju takvo tijelo.

Iako određenje građanina prihvaća od Aristotela, Gučetiću je ipak važniji kriterij bogatstvo i siromaštvo. Ono što najprije određuje građanina jest bogatstvo i siromaštvo (u ekonomskom i duhovnom pogledu).⁶² Sreća pojedinca čini mu se važnijom od sreće države (odatle i potreba za privatnim vlasništvom, jer države u kojima je sve zajedničko ne mogu biti sretnе).

Grad (država) najprije je stvoren zbog ljudske koristi, tj. u njemu čovjek priskrbljuje najnužnije stvari za svoj život.⁶³ Gučetićevi pogledi na državu kao ekonomsku zajednicu (za razliku od duhovne i društvene) dovode ga do interesantnih teza, barem za doba u kojem je živio. On svojim shvaćanjima rada kao bogatstva naroda (a ne novca, što je bila doktrina tadašnjeg merkantilizma) prethodi Smithu, klasičnoj engleskoj ekonomiji i njezinoj radnoj teoriji vrijednosti. Također, naglašavanje poljoprivrede kao osnovne djelatnosti u jednoj državi i premještanja trgovine iz njezinog središnjeg položaja u stranu (kao dobavljača proizvoda kojih neka zemlja nema) uvrštava ga u skupinu naprednih i značajnih ekonomskih mislilaca XVI stoljeća. Na osnovi Aristotelova razlikovanja, on raspravlja i o prometnoj i stvarnoj vrijednosti robe i novca. U djelu »Dello Stato...« on naglašava ekonomske aspekte države, pokazujući na taj način da je svjestan važnosti gospodarstva za svaku zajednicu i ujedno potvrđujući svoj realistički duh u raspravljanjima i analizama država i njihovih uređenja.

U zasnivanju i uređenju najpravednije (najsretnije, najumnije) ljudske zajednice (države, stanja) Gučetić afirmira načela grčkog POLISA (jedinstvo ETHOSA i NOMOSA i ISONOMIU), i nastoji po klasičnom uzoru stvoriti grad-državu koji bi bio što bliži idealnoj. U nekim stavovima prisutne su i interferencije sa skolastičkim nasljeđem (kriticanje dualizma i spominjanje ropstva kao posljedice grijeha,⁶⁴ ali on te stavove nije dosljedno

62
Ibid., str. 198.

63
Ibid., str. 19.

64
Ibid., str. 30.

inkorporirao u smisleni sustav kojeg bi se držao, pa se to može dvojako tumačiti: ili nije bio svjestan proturječja, ili je to činio iz oportunizma, zbog mogućih crkvenih kazni.⁶⁵ Gučetić je dovoljno realan da uvida bezizglednost oživotvorenja Morusove »Utopije« ili Platonove idealne države (iz »Države«); Aristotelova analitička metoda proučavanja stvarnih državnih stanja i oblika, i destrukcija idealnog grčkog POLISA dovoljni su da Gučetića usmjere na realističko promatranje, koje ga odvodi u stanovit relativizam: u društvenim pojavama ništa nije vječno, nema nepromjenljivih vladara ni zakona. Generalni princip koji vodi u promjene Gučetić, kao ni Aristotel, još ne uočava, ali je svjestan nužnosti.

Kod Gučetića se može govoriti o stanovitom raskoraku, diskrepanciji između proklamiranih teorijskih načela (zapravo Aristotelovih i Platonovih) i konkretnih naputaka za vladanje i djelovanje u državi, donesenih na temelju iskustva. To se može tumačiti njegovim eklekticismom, nedovoljnim razumijevanjem (promišljanjem) Aristotela, nedostatkom sustavnog mišljenja, pa odatle i nedomišljenosti pojedinih osnovnih teza. Sve to ide u prilog tvrdnji da se Gučetić nastojao kloniti normativističkog ustanovljenja najsavršenijeg poretka, i okrenuo se stvarnosti. Mjestimični anakronizmi i dogmatski, skolastički recidivi moraju se smatrati izuzecima, ustupcima vremenu u kojem je živio, a nikako vlastitim, domišljenim stavovima.

65

Zanimljivo je istaći da je u Dubrovniku svećenstvo bilo isključeno iz sudjelovanja u upravi državnim poslovima: dubrovački je Senat donio odluku da se »nitko tko je

božji vojnik ne smije pačati u svjetovne poslove« (nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus), *Enciklopedija Jugoslavije*, t. III, str. 143.